

A GERMANIZÁLÁS

TÖRTÉNELMÉBŐL

A KÉT MAGYAR HAZÁBAN

II. JÓZSEF ALATT.

IRTA

SZILÁGYI FERENCZ

LEV. TAG.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1876. május elsején tartott ülésén.)

BUDAPEST,

M. TUD. AKADEMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(Az Akadémia bérházában.)

1876.

A germanizálás történelméből a két magyar hazában II. József alatt.

I.

II. József császár két intézvénye: Szent István koronájának Bécsbe fölvitele, s a német, mint közigazgatási nyelv.

II. József császár, e reformáló s a két magyar hazában is új korszakot kezdő fejedelem, ki a felvilágosodás, vallásos és polgári szabadság barátjainak rokonszenvét, nagyrabecsülését ma is bírja, azt még inkább megérdemelné, ha korát megelőző terveinek, újításainak életbeléptetését, végrehajtását törvényes és alkotmányos uton, az ország rendjeinek belégyezésével kívánja eszközölni, s e részben kevesebb sietséget és több megfontolást tanusítva, népeit boldogító eszméinek az idő által megérlelését bevárni akarta volna.

A monarchának a kormányzás különböző ágaiban, jelesen a polgári ügyek körében megkísérlett rendszabályai közt két intézvénye volt, — mindkettő az 1784-dik esztendőben, — melyek kérdésen kívül, a magyar nemzetnek legnagyobb kedvetlenséget, legélesebb fájdalmat és keserőséget okoztak, t. i. *Sz. István király koronájának a hazából Bécsbe felvitele,*¹⁾ továbbá *a német nyelvnek a közigazgatásban kizárólag leendő használása.*

Mi az *első*t illeti: a valóban dicső ereklyének, mely Magyarország alapjogai- kiváltságai- és szabadságának sym-

¹⁾ L. Collectio Ordinationum Imperatoris Josephi II. et Repraesentationum diversorum Regni Comitatum. Pars Prima — Dioszegini. M. TUD. AKAD. ÉRTEK. A TÖRT. TUD. KÖRÉBŐL.

bóluma, egyszersmind palladiuma is, a szent koronának a hazából eltávolítását, annak, úgyszólván: a nemzet kebléből kiszakasztását méltán úgy tekintették, hogy a fejedelem így módon a törvényes rendet felbontván, a haza történelmi múltjával egészen s végkép szakítani kívánna; annál fogva elöklélt erős szándéka volna, az ősi alkotmányt számba nem vevő és csupán szabad akarat szerinti uralkodását, mint elkezdé, tovább is folytatni, s egy az ország előtt idegen, az addigi államéletet alapjában megingató kormányrendszert, úgyszólván állandósítani.

Nem kevesebbé méltó és jogos aggodalom nyugtalanítá *másfelől* a közigazgatási nyelvre nézve kiadott rendeletért a hazafiakat, kik az által legfőbb kincsüket, az élettel egyaránt szeretett, féltett nemzetiséget fenyegetve, sőt nagy mértékben megtámadva vélték, s e veszély képe folyvást szemük előtt lebegett.

Legyünk mindenek előtt fölvetett tárgyunkra nézve tisztában.

II. József császár azon meggyőződésben volt, hogy sokféle elemekből és néptörzsekből álló monarchiájának erejét, mint szilárdságát az összpontosítás lényegesen előmozdítja, s e céljára vezető egyik eszköznek és kormányrendszere biztos alapjának birodalmában, az ügyviteli nyelvnek egységét vélte. Így történt, hogy hazánkban addig főképp a törvényhozásban, de nagyrésztben a kormányzás körében is uralkodó holt latin nyelv helyébe az élő németet rendelte, melyet bizonyos idő alatt a közigazgatás minden ágára ki kell terjeszteni.

A császár a kérdéses ügyet a fenemlített szempontból tekintette s általában azon hitben élt, hogy a germanizálási rendszabálynak végrehajtása népei érdekével, mint birodalma javával szorosan összefügg.

Ha tehát ez érdekes és nagy jelentőséggel bíró hazai ügyben igazságosan akarunk itélni, a monarchia említett felfogását, szinte lehet mondani: rögeszméjét, szemünk előtt kell tartani.

Másfelől azonban azt sem lehet felejtetni, hogy II. József császár, mint róla Heeren, jeles német historicus megjegyzi:

»a szó teljes értelmében korának növendéke volt¹⁾,« épen azért annak hatalma alatt állott, s így terveit és megkísértett újításait a 18-dik században uralkodó eszmékkel, s politikai tanokkal is kapcsolatban szükség megítélni.

A mondott században »a felvilágosodott despotismus« korszakában még XIV. Lajos francia király hírneves maximája: »l'état, c'est moi,« az állam én vagyok — volt egészben véve irányadó a kormányokra nézve; akkor a polgári társaság célja, érdeke, jóléte az »Isten kegyelméből« uralkodó monarchák személyében összpontosult, csak azoknak volt joga és akarata, a népek minden szabadsága, teendője abban állott: az állam fejétől rájuk parancsolt kormányrendszert, s octroyált boldogításukat köteles engedelmességgel elfogadni.

Lehet-e csudálkozni; ha II. József császár ily elveket valló, s azokat gyakorló autokrator volt?

II.

A szóhagyomány, s a historiai igazság a germanizálási rendszabály ügyében.

II. József császár, ki ödes anyjának Mária Therezianának 1780-ban novemb. 29-én történt halála után, ősei trónjára lépett, uralkodása második esztendejében u. m. 1782-ben aug. 14-én kelt rendeletével a két magyar haza egyesítését, tehát Erdély unióját elhatározta, s majd annak addigi politikai helyzetét s viszonyait gyökeresen átalakító módon a magyar, székely és szász földet összeolvasztva, az országot tizenegy vármegyére osztotta. Az így egyesült két haza a magyar és erdélyországi udvari kancelláriának volt alá rendelve, melynek feje gr. Eszterházy Ferencz udvari kancellár volt. A germanizálási rendszabálynak életbe léptetését előkészítő első és fő intézvénynek lehet, sőt kell az uniót tekinteni.

A szóhagyomány szerint, miről jeles magyar történetírók munkáiban is említés van téve, a monarcha eleinte haj-

¹⁾ »Im vollem Sinne Zögling des Zeitalters.« Heeren: Handbuch der Geschichte des europäischen Staaten-systems und seiner Colonien. — Dritte Ausgabe. Göttingen 1819. S. 456.

landó volt, sőt nyilatkozott volna is, a latin helyébe a magyart állítani, de azt előkelő magyar tanácsosai ellenezték, mivel a magyar nyelv még fejletlen, s oly kevéssé van kiképezve, valamint kellő szóbőséggel sem bír, hogy azt a közügyek folytatásában használni nem lehetne.¹⁾

E szóhagyomány ellenében, mint azt alább látni fogjuk, el nem vitázható historiai tény: hogy a magyar nyelv kiszorítására célzó rendszabály egyenesen II. József császár kezdeményezéséből eredt, ki azon intézvényének végrehajtására nézve, már akkor, midőn azt kiadta, maga meg nem rendíthető és semmi ellenmondást nem tűrő, általában teljes meggyőződésében gyökerező, eltökélt akaratát világosan és félre nem érthetőleg nyilvánította. Legyen itt, mint germanizálási érdekes adat előre bocsátva II. József császárnak egy magyar mágnáshoz 1785-ben január hóban intézett levelében olvasható nyilatkozata, kinek írja: »mivel birodalma általános nyelve a német, azért nem engedheti meg, egyetlen-egy tartományában is a nemzeti nyelvet használni a közügyekben; annál inkább, mert birtokai közt Magyarországot legfontosabbnak és elsőnek nem tartja, s a dolog e részben másképp áll.«²⁾

III.

II. József császárnak gr. Eszterházy Ferencz magyar és erdélyországi udvari kancellárhoz 1784-ben ápril hó végén a germanizálásra nézve intézett kézírata.

Azt, hogy a germanizálás eszméje II. József császár fejében született és saját erős akaratából eredt, az alább

¹⁾ *Horváth Mihály: Magyarország történelme.* — Az új dolgozat második bővített kiadása. — Budapest 1874. — 8. — L. a hetedik kötetben 532. l. — Továbbá *Boesor István* pápai reform. tanártól: *Magyarország történelme, különös tekintettel a jogfejlésre.* V-dik füzet. Pápa 1865. — 8. 1038. l.

²⁾ *Wäre das Königreich Hungarn die wichtigste und erste meiner Besitzungen, so würde ich die Sprache desselben zur Hauptsprache meiner Länder machen; so aber verhält es sich anderst.* — L. Briefe von Joseph dem Zweyten, als charakteristische Beiträge zur Lebens- und Staatsgeschichte dieses unvergesslichen Selbstherrschers. — Zweite Auflage. — Leipzig 1822. — 8. S. 76.

közölt három eddig nem ismert és soha még köztudomásra nem jutott hivatalos okmányból lehet látni, s következtetni.*)

I. II. József császár 1784-ben ápril hó végén gr. Eszterházy Ferenczhez a magyar- és erdélyországi udvari kancellárhoz e kéziratát intézte:

Kedves gróf Eszterházy! Belátásában s hivatali buzgóságában bizva, önt itt következő fontos határozataimról értesítem:

Ha egy nemzet minden közügyében holt nyelvet, milyen a latin, használ, az minden bizonynyal felvilágosodásának nagy gyalázatára válik, mert hallgatag azt bizonyítja, hogy azon nemzetnek vagy nincs rendes anyai nyelve, vagy ez olyan, a mit olvasni, s azon írni senki sem tud, s csupán a latin tanulmányokkal foglalkozó tudósok képesek gondolatjukat papíron kifejezni, sőt hogy az összes nemzet kormányzása s törvénykezése oly nyelven foly, a mit maga nem ért. Ez világos, miután az Európában fenálló minden művelt nemzetek maguk közügyeikből a latin nyelvet kiküszöbölték, s divatban az még csak Magyar- és Lengyelországban maradt.

Ha a magyar nyelvet azon országban s a hozzá csatolt tartományokban általánosan beszélnek, úgy csupán egyedül azt lehetne használni, de lakosainak tán csak kisebb része beszél magyarul, a legnagyobb rész nyelve az illyr, ennek különböző tájszólásaival, valamint az oláh nyelv. Annál fogva a hadi s polgári közigazgatásban használatra csupán a németet lehet kiválasztani, mint a mely a birodalomnak a nyelve.

Mennyire hasznos, ha egy monarchiában csak egy nyelv van, s a hivatalos irományokban is csupán azt használják, az mennyire összeköti az egyes részeket az egészszel, s a lakosokat egymással testvérileg összekapcsolja, ezt ön is könnyen megítélheti, valamint a francia, angol és orosz nemzeteknek egymással összehasonlítása folytán átlátandja. Mily hasznos volna végre a magyarokra nézve is, ha nekik nem kellene idejüket oly sok, az országban szükséges nyelvek tanulására

*) E három, hivatalos okmányt, szerző, Bécsbe: a volt magyar udvari kancellária elnöki levéltárából másolta le.

fordítani, a latin nyelvet akkor legnagyobb részben nélkülözhetnék, s így mindnyájuk a birodalom nyelvének tudása által annak minden részében, minden bel- és külföldi szolgálataokra képesekké tudnák magukat tenni.

Ugy látszik azért, eljött az időpont, melyben azt legjobban eszközölni lehetne. Az udvari kancelláriának már folyó év novembere 1-sőjén a hivatalos ügyeknek német nyelven folytatását meg kell kezdeni, annál fogva az, a maga előterjesztéseit, jegyzőkönyveit németül készítse, rendeleteit a helytartó tanácshoz, a kamarához, s az erdélyi guberniumhoz hasonlóan németül intézze, s e kormányhatóságoknak is, ugyanazon naptól fogva tudósításaikat az udvari kancelláriához németül kell fölterjeszteni; a megyéktől, vagy közigazgatási hivataloktól felérkező irományok mellékleteit azonban az 1785-dik esztendő egész folyamában latin nyelven lehet benyújtani, annak eltelése után ezeket mindenütt német nyelven kell szerkeszteni.

Mi a megyékhez szóló intézvényeket illeti: ezeket innen még egy esztendeig, mint most, latinul kell leküldeni, ez időn túl pedig minden nyílt parancsokkal együtt, felig behajtott ívpapíron egyszerre németül és latinul kell még két esztendeig kibocsátni; e három-esztendei idő eltelésével hasonlóan minden törvényszék a peres ügyeket németül folytassa, s az ügyvédek a maguk irományait németül készítsék.

A törvények latin nyelven maradhatnak, mivel az ügyvédeknek, s a bírának a felsőbb tanulmányokhoz tartozó latin nyelvben különben is jártasoknak kell lenni. Ennek könnyebbítéséül ön a tanulmányi bizottmányival egyet fog érteni: mikép lehessen a pesti egyetemen, s az összes lyceumokban s gymnasiumokban, — az elsöben a philosophiát és orvostant, valamint az utolsókban a német nyelven írást, úgy mint itt, németül folytatni, — továbbá: minden papi növeldében a német nyelv tanulását lényegesnek kell tartani, s a fópásztori levelek felolvasása is jövőben ezen a nyelven történjék.

A kormányhatóságoknak Budára áthelyezése, a falusi s normalis iskoláknak javítása és szaporítása, a magyarországi németül tudó lakosoknak számos volta, s mivel még jóval

többen találhatnának, kik azt könnyen megtanulhatják, — fenne említett akaratom sikerét lehetővé sőt biztossá teszik. Jövendőben azért senki sem fog, ha németül nem tud, a kormányhatóságoknál, megyékben, vagy az egyház körében bármi hivatalra fölvételt, vagy abban előléptetést nyerni; e rendszabályt pedig a kormányhatóságoknál tüstént, a megyékben egy esztendő elteltével, a kisebb egyházi és világi hivataloknál három esztendő múlva életbe kell léptetni.

Ez az én érett megfontolással és teljes meggyőződéssel tett elhatározásom, s egészen ön szolgálati buzgóságára, mint ismert belátására bízom az eszközök kiválasztásában azokat nekem ajánlani és alkalmazni: mik a Magyarország és a birodalom javára történt ez intézkedésem czéljához legbiztosabban, leghamarább s multhatatlanul vezetni fognak. *)

Bécs, április 26-án 1874.

József, s. k.

IV.

Gr. Eszterházy Ferencznek a germanizálási rendeletre 1784-ben május 8-án a császárhoz tett fölterjesztése.

2. Gr. Eszterházy Ferencz a hozzá intézett rendeletet, úgy látszik, hogy megdöbbenéssel vette, s arra nem elébb, mint május 8-kán kelt legalázatosabb jegyzékében — allerunterthänigste Note — válaszolt; a melyben a legfensőbb kézirat tartalmát a, b, c, d, e, f, g, h betűk alatt, s így mindössze *nyolcz* pontba összefoglalva, előrebocsátá.

Az udvari kancellár, mint megjegyzi, a legfensőbb kéziratot néhány napig magánál tartotta, azt lehetőleg jól megfontolta, s minél tovább gondolkodott is a tárgy felől, annak jelentőségét annál inkább átlátta, miért maga észrevételeit *elő szóval* szándékozik ő felsége elibe terjeszteni. Mielőtt azonban az ügyre tartozó, s ő felségétől parancsolt rendeleteket kibocsátná, arról, hogy a kérdéses dolgot micsoda szempontból tekinti? maga véleményét *írásban* bővebben is nyilvánítani, szoros kötelességének ismeri.

*) Ez okmány kiváló s döntő fontos voltaért, mint toldalék az értekezés végén eredeti német nyelven közöltetik.

Az udvari kancellár ugyan legkevesebbé sem vonja kétségbe, hogy ő felségének fő s végczélja Magyarország javára van irányozva, de ha a haza alkotmányát, törvényeit, a több századig fenálló szokást, s az akkori körülményekből eredő valódi helyzetet közelebbről vizsgálja, kénytelen, mint azt kötelessége hozza magával, őszintén nyilvánítani: hogy meggyőződése szerint, a legfensőbb rendeletnek végrehajtása, — főkép a mint ő felsége azt már elhatározta, fontos akadályokat s nehézségeket fog előidézni, miért neki a dolognak szerencsés, s mint ő felsége bizonyosan óhajtja, a legfensőbb szolgálat minden kára nélkül leendő kimeneteléért lehetetlen jótállani.

A kéziratnak mindjárt az elején, hol a magyar nyelv valódi állásáról Magyar- és Erdélyországban van szó, — e tekintetben, mint látszik, ő felsége igaz és teljes tudósítást nem kapott, hogy t. i. a lakosoknak kisebb része az, mely magyarul beszél. Ha ugyan is egyedül csak azokat vesszük fel, kik a magyar nyelvet beszélnek, ezek *igy* bizonyosan a legszámosabbak, s csak azon esetben, ha azokat a többi néptörzsekkel összehasonlítjuk, ezek, egészben véve, a magyaroknál nagyobb számot fognak képezni.

A mi már a nemeseket, főkép a közhivatalt viselőket illeti: ezek — egy csekély számnak Horvátországban kivételével — a magyar nyelvet mindnyájan beszélnek. E nyelv az, melyen az országgyűlések alkalmával a nyilvános ülésekben, mint szintén a megyei rendek közgyűléseiben az ügyeket élő szóval előadják s megvitatják, nem kevesebbé a ceremóniára tartozó beszédek is nagyobbára ezen a nyelven tartják, miért ha az országos ügyeket ezen a nyelven kellene folytatni, az semmi nehézséget sem okozna, mivel különben is a tisztviselők, bár mely nyelv legyen a közügyek vitelében használva, mégis a nyelvet azon népnek tudniok kell, a melylyel közvetlen érintkezésben állanak, főkép miután csak későn lehet azt remélni, hogy néhány millió ember, kiknek most különböző nyelvük van, jövődében csak egy nyelvet beszéljen, kivált ha az, a német volna. A köznépet tekintve ugyanis, ebből azok, kik a német nyelvet értenék, igen csekély számmal vannak Magyarországon, s legnagyobb rész-

ben csupán az általános béke megkötése után *), a hazában lévő, s ott találató népességből állanak.

Mind a mellett az országban bizonyosan mindig igen jól ismerték azon nagy hasznót, mit a német nyelv tudása által szerezni lehet, s azért kivált a városokban, s a nemesség körében azt lehetőleg terjeszteni akarták, nem kevesebbé az új a rendszerben arra kiváló figyelmet fordítottak, mi nem maradt siker nélkül, valamint remélhetőleg az udvari tanulmányi bizottmány is ez ügyben teendő fölterjesztésében arra tekintettel leend.

De miután jelenleg a legfensőbb kívánság oda megy ki hogy minden politikai s törvénykezési kormányhatóságnál — dicasterium — az ügyek tárgyalásában legottan a német nyelv használtassék, s ily rövid idő alatt, senki se nyerjen hivatali alkalmazást, ha csak a német nyelvet jól nem érti, továbbá, a latin törvényes nyelv s az anyai magyar nyelv teljesen mellözve legyenek, — az udvari kancellár, valóban felfogni nem tudja, mikép lehessen egyeztetni ez elhatározás teljesítését a régtől fogva fenálló törvényes szokással, mint a házi érdekével az összes családoknak, a melyeknek minden kiváltságaik, pereik, szabadalmaik, okmányaik a fenemlített két nyelven vannak készítve, valamint az, mikép férjen össze a legfensőbb szolgálat javával, miután ily módon igen sok tügyes egyén a hivatali pályáról eltávolítva lesz, s csupán a német nyelv nem tudásáért sok nem értelmes, vagy legalább az országról semmi ismerettel nem bíró emberekért kell mellőzötnöök; s mind ezekért előre lehet látni azon nagy feltűnést, valamint rémulést, a mit a határozat kihirdetése minden rend körében okozni fog.

Ha arról lenne szó: vajjon a rendszabályt életbe kell-e léptetni? akkor több oly jelentékeny körülmény merülne fel, a mit szükség volna jól megfontolni; de miután a felség a dolgot már elhatározta, csupán a végrehajtás módjára nézve fog az udvari kancellár némely megjegyzéseket tenni, s azokra nézve ő felségének további intézkedését és utasítását elvárja.

*) Ez a Hubertsburgban 1763-ban február 15-én aláírt és a porosz hétéves háborút bevezető béke.

Az udvari kancellár e végre, mint már említve volt, nyolcz betű szerint, ugyanannyi pontba összeszorított legfensőbb kézirat egyes határozataira teszi meg maga észrevételeit.

a. A mi a német nyelvnek az udvari kancelláriánál használását illeti: noha e részben az udvari kancellárnak is lesznek nehézségei, miután néhány udvari tanácsosa van, kik különben igen ügyesek és a szolgálatnak nagy hasznára vannak, de német nyelven dolgozni képesek nem volnának, — az udvari kancellár még is igyekezni fog, e részben ő felsége parancsának eleget tenni. Ennélfogva az ő felségéhez intézendő fölterjesztések, jegyzékek, bizottmányi jegyzőkönyvek, valamint a levelezések a különböző német hivatalokkal, mind német nyelven leendnek szerkesztve; másfelől azonban szükség volna megengedni, hogy az ügy is gyakran elő nem forduló törvénykezési ügyekben a latin nyelv addig maradjon meg, míg a megyékkel is a levelezés németül fog folyni. — Ezenkívül az udvari kancelláriai tanácsulések jegyzőkönyveit is darab ideig még latinul kellene szerkeszteni, hogy a németül nem tudó referensek véleményeit ne kelljen mások által lefordíttatni.

Mivel ő felsége maga is kegyelmesen át fogja látni: mily nehéz oly embereknek, kik már bizonyos életkort elértek, egy idegen nyelven dolgozni, s abból történt fordításokat felülvizsgálni, ez okból a helytartó tanáchoz, a magyar udvari kamarához, az erdélyi guberniumhoz, valamint az ottani kincstartósághoz intézendő német expeditiók kezdetüket akkor vennék, midőn a fenemlített hivatalok maguk tudósításait németül szerkeszteni elkezdi.

b. Vajon azonban, hogy a fenemlített hivatalok idei novemb. 1-jén képesek leendnek-e tudósításaikat német nyelven készíteni, s azoknak elnökei a dolog elintézését mikor fogják kivihetőnek találni, annak megfontolását rájuk kell bízni, mint a kiknek maguk embereit, valamint a legfensőbb elhatározás életbe léptetésének lehetséges módját legjobban kell ismerniök.

c. és d. Hogy a megyék és vidékek egy esztendő elteltével maguk tudósításait német nyelven készíthessék, az udvari kancellár ezt lehetetlennek tartja, azért nekik az irt czéltől

hosszabb időt kellene engedni; addig azonban a legfensőbb akaratot körlevelek által közzé tenni szükség volna. A városokban a dolog végrehajtása könnyebb leend, mivel azok közül némelyek most is már német felírásokat küldenek fel.

e. A törvényszékeknek a főnebbi ügyben még most semmit sem kellene tudomásukra juttatni, de jó lesz egy darabig a kérdéses rendelet sikerét a politikai dicasteriumoknál bevélni, azért a törvénykezés egyáltalában még néhány évig mindenütt latin nyelven folyjon.

g. *) Az udvari tanulmányi bizottsággal szükséges értekezés tekintetéből, annak elnökével b. Swietennel az illető paragraphusok közöltettek, miről annak idejében ő felségéhez külön fölterjesztés tétetik.

h. Mivel a legfensőbb határozat egy paragraphusa szerint, az, ki a német nyelvet nem tudja, semmi hivatalra fel nem vétetik, s épen ez a kedélyeket nagy mértékben zaklatja, azt oly móddal kellene szelidíteni, hogy ha az illetők egyekben egyformák is, de legtöbb tekintet azokra lesz, a kik egyszersmind a német nyelvben is elég jártassággal bírnak.

Egyébiránt a legfensőbb határozatot fogantatba venni, nincs más mód, mint az ifjúságot az iskolákban a német nyelvre lehetőleg jól tanítani, azokat pedig, kik az iskolákat már végezték, a német nyelv megtanulásának szükséges voltára figyelmeztetni, s őket arra minden lehető módon buzdítani.

Ha mindazáltal a dicasteriumok és megyék e rendelet kihirdetése után, az ügyben netalán alapos fölterjesztéseket küldenének fel, az udvari kancellár esedezik: neki megengedni, hogy azokat tudás és megítélés végett ő felségének benyújthassa.

V.

A császár határozata gr. Eszterházy Ferencz felírására.

3. Az udvari kancellárnak főnebb közlött fölterjesztésére a császár következő legfensőbb határozatával válaszolt:

*) Az udvari kancellár fölterjesztéséből az f betű, mely pont a törvényeknek latin nyelven meghagyására vonatkozik, mivel arra semmi észrevételt sem kellett tenni, természetesen kihagyatott. E betű alatti pont azért az alább következő legfensőbb határozatból is kimaradt.

Kéziratomban, meggyőződés szerint, oly tulnyomó érveket tartalmaz, a miért én ahoz semmi egyebet hozzá nem tehetek. Itt azonban egy igen lényeges tévedést kell kiemelnem, mi ön jegyzékébe a magyar anyai nyelvnek teljesen leendő kiküszöböléséről becsuszott. Sem erről, sem más Magyarországon lévő bármely anyai nyelvről kéziratomban legkisebb említés sincs téve, de abban egy holt s csupán tudós nyelvről van szó; ezért nem az a kérdés: hogy millió emberek a magukét mással cseréljék fel, s így más nyelvet beszéljenek, de azoknak, kik a közszolgálatnak akarják magukat szentelni, abban a latin nyelv helyett a németet kell használni, s az ifjuság is ezt, és nem amazt tanulja meg.

Ha ön több napi gondolkodás után kéziratomban semmi egyebet nem látott s nem talált, mint parancsommak egészen hamis magyarázatát, akkor valóban nem lehet csodálkoznom, ha ön jegyzékében, e téveszméből eredő csalódás következtében lehetetlen dolgokat, nehézségeket, nagy feltűnést és remülést emleget.

Önök azért pontonként további utasítás végett, meghagyom:

a) Hogy a kancellária folyó évi november 1-jétől kezdve, minden ügyet németül tárgyaljon, de ott az előadásnak s a szavazásnak is azon nyelven kell történni, kivéve, ha az anyai nyelven beszélnének. Azért természetesen a jegyzőkönyvet is németül kell írni, de a törvénykezési ügyeket lehet még egy esztendeig latinul folytatni.

b) Mind a három főhivatalnak ¹⁾ meg kell parancsolni: hogy azok az ügyeket mind a tanácsulésekben mulhatatlanul német nyelven folytassák, minden előterjesztéseiket németül írják; tőlük azért nem azt kell kérdezni: »an possint?« de nekik parancsolni: »fac ut possis.«

c) és d) Az 1785-dik esztendő november 1-jétől kezdve minden expeditió a megyékbe, valamint a tudósítások és a dicasteriumokhoz németül legyen írva.

e) A főrendelet kihirdetésébe nem kell a törvényszéke-

¹⁾ Az udvari kancellária, a magyarországi helytartótanács és az erdélyi gubernium.

ket belé tenni, ezeknek azonban, hogy a német nyelv használására képesekké váljanak, úgy a mint a körülmények hozzák magukkal, hosszabb határidőt is lehet engedni.

g) Az udvari tanulmányi bizottság fölterjesztését elvárom.

h) Mivel senkisémet köteles egy embert maga szolgálataiba fölvenni, a rendelet kihirdetésében világosan ki kell fejezni: hogy azok, kik a német nyelvet nem tudják, semmi királyi hivatalra föl nem vétetnek, valamint 1785. november 1-ső napjától kezdve, a megyékben is bármely hivatalra sem lesznek kijelölhetők.

A tanuló ifjakat folyó esztendő november 1-ső napjától kezdve egy latin iskolába sem lehet bevinni, ha azok németül írni és olvasni nem tudnának.

Mind azon fölterjesztéseket, miket a megyék kétségen kívül ide felküldenek, mint szintén más ilyenmü irományokat is ad acta kell tenni.

A főnebbiekhöz képest fogja ön a rendeleteket e tárgyban kibocsátani, s azt mindég szeme előtt tartani: hogy ezen intézvényem a magyar nemzet, valamint a közönség javára és dízére van irányozva, s épen nem az anyai nyelvek kiirtásának céljából, s még kevesbbé saját kényelmémért történik, miután én képes vagyok a latin nyelven magamat elég értelmesen kifejezni.

Végre idei november 1-sőjétől kezdve az udvari kancelláriának nem szabad többé semmi más, mint németül irt folyamodványt elfogadni; s a német mint a közügyekben általánosan bevett nyelv fog jövendőben az országgyűléseken is használtatni; annál fogva három esztendő múlva oda olyan követet küldeni nem lehet, ki azon nyelvet nem tudná ¹⁾.

József.

E három, mint már főnebb is érintve volt, eddig nem ismert okmány: u. m. II. József császárnak 1784 april 26-án

¹⁾ »Ebenfalls soll a 1-a Novembris a. e. kein Memorial als in deutscher Sprache mehr angenommen werden, und wird hinführo auch diese als die allgemeine Geschäften-Sprache in Landtagen gebraucht, und also nach den 3 Jahren kein Deputirter dahin abgeschickt werden, der dieser Sprache nicht mächtig wäre;« az eredeti német szöveg szerint.

kelt kézírata, gr. Eszterházy Ferencznek az udvari kancellárnak arra vonatkozó s május 8-án kelt jegyzéke, valamint a császártól ez utolsóra adott legfensőbb elhatározás, olyan okiratok, melyeknek fontos voltát a kérdéses ügy t. i. a germanizálás genesisének eldöntésében, félre ismerni nem lehet.

A harmadik okiratban t. i. a császár által gr. Eszterházy Ferencz május 8-diki jegyzékére adott legfensőbb határozatban kilátásba helyezett, s német nyelven tanácskozi magyar országgyűlés oly módon illusztrálja a monarchának a fenforgó ügyet illető felfogását, nézetét, s egész álláspontját, miért arra nézve a történetírónak nem szükség bármi megjegyzést tenni, vagy a kérdést bővebben fejtegetni és magyarázni.

VI.

Az 1874-ben május 11-kén kelt s a germanizálás végrehajtására vonatkozó királyi leirat.

A főnebbiek előre bocsátása után közöljük lényeges kivonatban az 1784-ben május 11-én a végrehajtásra nézve a magyarországi helytartó tanácshoz, valamint az erdélyi kir. guberniumhoz intézett kir. leirat egyes pontjait, mint itt következnek.

1. A magyar-erdélyországi udvari kancelláriánál az 1784-dik esztendő november 1-sőjétől fogva német nyelven folyjanak és adassanak ki mindenféle ügyek a törvényes vagy peres dolgokon kívül, melyeket még egy évig latinul lehet tárgyalni. A mondott határidő után az udvari kancellária csak német nyelven irt beadványokat fogadhat el.

2. Hasonlag az 1784-dik esztendő november 1-sőjétől fogva minden magyar és erdélyországi kormányhatóság maga keblében minden ügyet németül fog tárgyalni, az udvarhoz teendő fölterjesztéseket, jelentéseket azon nyelven készítendik, ellenben az alattuk álló törvényhatóságokhoz intézendő iratokat még egy év lefolyásáig latin nyelven tehetik, s ez idő alatt az onnan felküldendő tu dósításokat is, a körülményekhez képest, mint mellékletet az udvarhoz latinul terjeszthetik fel.

3. Az 1785-dik esztendő novembere 1-jétől kezdve, a megyék, szabad királyi városok, vidékek és székek tartoznak ügyeiket német nyelven folytatni, nem kevésbé jelentéseikben, s az egymás közötti levelezésben is azon nyelvet használni. Az udvari kancellária köteleztetik a kijelölt határidő után két év elteltéig mind az említett iratokat, mint minden más nyilt parancsot hasábosan, s az egyik oldalon latinul, a másikon pedig németül készíteni, s úgy küldeni le, mely két év elmúltával, mindezen expeditiók németül fognak történni.

4. Három esztendő elmúltával a törvényszékek és bíróságok az előttük álló pereket maguk üléseikben német nyelven adják elő, az ügyvédeknek is perbeszédeiket — az allegatiokat — azon a nyelven kell készíteni, s a törvényszékhez beadni, — azonban ő felsége nem idegen attól, hogy az említett határidő a féljelentendő körülményekhez képest meghosszabbíttassék.

5. Jövendőben a kormányhatóságoknál, megyéknél s az egyház körében senkit sem lehet bármi névvel nevezendő hivatalra is alkalmazni, ha a német nyelvet nem érti s ezt a kormányhatóságoknál mostantól kezdve, a megyéknél egy év múlva, a kisebb egyházi hivataloknál pedig három év elteltével szoroson meg kell tartani, s azért 1785 novembere 1-ső napja után, a megyéknél is az ottani tisztí hivatalokra senkit kijelölni nem szabad, a ki németül nem tudna.

6. A császár akarata, a német nyelv használatát az országgyűlésre is bevinni, hogy a vitatások ott azon a nyelven folyjanak, azért három év múlva, az országgyűlésre olyan követet, ki németül nem tudna, választani nem lehet.

7. Az 1784-dik esztendő november 1-ső napja után, a latin iskolákba csak olyan ifjakat szabad bevinni, kik németül irni és olvasni tudnak.

Ezekben áll — így végzi a monarcha e rendeletét — érett megfontolás és lelkének abból eredő teljes meggyőződése után, a magyar nemzet javára és diszére tett határozata, melynek egyedüli célja: hogy azok, kik magukat a közszolgálatra és hivatali pályákra szentelik, a latin nyelv helyett a németet használják, s az ifjuság is azt megtanulja; *miért ő*

Felsége ez intézvénye ellen teendő bármely fölterjesztések által sem hagyja magát rávétetni, annak végrehajtásától elállni¹⁾.

VII.

A végrehajtási királyi leiratnak a jog, törvény és igazság szempontjából megítélése.

A fölvelt előadásának tovább folytatása előtt, szükség II. József császár germanizáló rendeletének alkalmából, némely megjegyzéseket tenni.

E monarchának népei boldogítására irányzott nemes szándékát, emberszerető törekvéseit, dicséretes buzgóságát elismerve, s jó akaratában legkevesebb sem kételkedve, a historicusnak mégis nem lehet elfelejteni: hogy a királyok, mint népek eljárása s tettei a történelem ítélőszéke elé tartoznak, ez bírálja meg annál fogva a császárnak a hivatalos nyelv ügyében kelt intézvényét is, melylyel birodalmának szigorú őszpontosítását, s különböző népeinek ugyyszólva: németekké átalakítását, e kettős lehetetlen czélt uralkodásának egyik, s főfeladatává tette.

Legyen szabad azért elmondani azon észrevételeket, mik a szóban lévő királyi leirat tartalmára nézve, a jog, törvény, igazság és czélszerűség szempontjából fölmerülnek.

A királyi leirat legelőbb is azon megjegyzésre ad alkalmat, mennyiben abból világos, hogy a császár saját intézvényét: hivatalos nyelvvé tenni a németet, nem azzal indokolja: mintha arra a magyar nyelv képes nem volna — az illető rendeletben ez egyáltalában nincs említve — de egy holt nyelvnek, t. i. a latinak azon czélra használatát rászálja,

¹⁾ »Haec — est nostra positiva, et post maturam deliberationem, sequentique plenariam animi conceptionem incommoda et honorem Hungariae nationis concepta resolutio; — — — — — et eo unice tendit haec nostra ordinatio, ut ii, qui gerendis publicis negotiis sese consecrant, germanici, in vicem latini idiomatis in pertractandis iisdem publicis negotiis usum faciant, ac juvenus hujus loco, illud condiscant; ac ideo Nos nec per ullas in contrarium faciendas representationes a procurando ejus ordinationis nostrae effectu dimoveri patiemur.« A latin eredeti szövegből.

s a nemzetnek a műveltségben hátramaradása fő okát e körülményben találja.

Legyünk őszinték, méltányosak: II. József császárnak ez állításban sok részben igaza volt. A latin nyelvnek Magyarországon az országgyűléseken, közigazgatásban, iskolákban, tudományban általános divatban s használásban létét két körülménynek lehet tulajdonítani; azon nyelv hazánkban a középidőben a római katolikus egyház által lett közönségesse, valamint az országban lakó különböző népfajok kiméltése végett, a magyar nyelvnek akkori fejletlensége is azt szükségessé tette; de később, sőt II. József császár koráig, mi szükség volt az idegen nyelv igáját nálunk a közéletben fenntartani? Hogy ezt némileg a római katolikus egyház érdeke kívánta, mennyiben az Magyarországon a reformatió után is uralkodónak maradt, tudva van; ezt azonban itt nem vitatva, elég lesz: egy meg nem dönthető erejű példát felhozni, hogy a magyar földön lehetett a latin nyelv segítsége nélkül is kormányozni; t. i. rámutatni a szomszéd Erdélyre, s hivatkozni az ott másfél századig fenálló gyakorlatra, midőn a nemzeti protestáns fejedelmek alatt, az országgyűlési és közigazgatási nyelv a magyar volt, a törvények is magyar nyelven irattak és codificáltattak, szóval: a magyar nyelv volt ott az uralkodó, s bátran lehet állítani: a magyar nemzetiség és műveltség e körülménynek kárát nem vallotta.

Ha másfelől figyelmünket a császár azon kettős állítására fordítjuk, melyek az april 26-diki kir. leiratban, s a magyar mágnáshoz írt levelében foglaltatnak, hogy: »a magyar nyelv Magyarországon, s a hozzá csatolt tartományokban nincs általános divatban, s azért a közügyek tárgyalásában nem is használható; továbbá: Magyarország az ő Felsége birtokai közt, nem legfontosabb és első, ezekre nézve legyen szabad megjegyezniem:

Előszőr: Magyarországon ugyan a magyar nemzetén kívül, több és más dialectusokat beszélő néptörzsek is voltak, de ezek magyar földön laktak, melyet a magyar, fegyverrel hódított meg, hol már akkor egy kilencz század óta fenálló államot és hazát alapított, azt, mint a keresztyénség védbástyáját ennek, s a gyenge, tehetetlen Németországnak javára

maga vitéz karjával és drága vérével a törököktől megoltalmazta. A magyaroknak ez el nem vitázható *történelmi jogából* önként következik az is: hogy Magyarországon, tehát a magyar földön csak egy *politikai nemzet* volt, mint szintén van ma is, s ha annak nyelvét az itt lakó más nyelvű népek megtanulják, ebben bizonyosan esupán maguk érdekét tartják szemük előtt.

Sajnálni, sőt fájlalni lehet *másodszor*, hogy midőn ő felsége Magyarországot maga birtokai közt nem legfontosabbnak s nem elsőnek nyilvánította, egy statisztikai adatra, valamint egy nagy és dicső történelmi tényre emlékezni nem kívánt.

A statisztikai adatra: hogy a magyar föld, sz. István koronájának területe kiterjedésére nézve, nemcsak a fels. ausztriai ház birtokainak legalább felét képezi, de más tekintetben ismert jelentékeny állásánál s erejénél fogva, a többi ugynevezett német örökös tartományokat felülmúlja; s így Magyarország nélkül létezik ugyan osztrák főhercezség s vannak osztrák kis hercezségek, de osztrák birodalom nem volt, s ma sem volna.

A történelmi adat pedig ő felsége életében s javára történt, midőn egy európai fejedelmi nagy szövetségtől megtámadott édesanyját Mária Theresziát a hű magyarok védtek meg. Az 1741-ik esztendei pozsonyi országgyűlés alatt *september 11-dike* az osztrák-magyar történelemben nagy és dicső nap volt, midőn »a mindenektől elhagyott királyné a károk és rendek hűségéhez, valamint a magyarok régi vitézségéhez folyamodván,« azok egy szájjal s egy szívvel lelkes felkiáltásban törve ki, *életüket és vérüket* a királyné, valamint az ország védelmére felajánlották, s a birodalmat a feldarabolás veszélyétől meg is mentették. ¹⁾

¹⁾ »Ab omnibus derelicti, nunc ad Inelytorum Statuum fidelitatem et priscam Hungarorum virtutem confugimus, impense rogamus, periculum enim in mora; velint Inelyti Status et Ordines in hoc maximo periculo quantocyus consulere, et in effectum etiam deducere.« — — — His rerum circumstantiis — legitime coronatae suae Reginae — dolore permoti et in lacrymas indisciplinatum omnium soluti animi: *Vitam et sanguinem*, pro defensione Reginae et Regni unanimi voto acclamatum; — L.

E valóban nagy és dicső tényre, mint alább látni fogjuk II. József császár majd azon oldalról lett emlékeztetve, honnan azt legkevésbé várta volna.

Ha továbbá ő felsége hite szerint: »a közjóra nagy haszon háromlik abból, ha a monarchiában csak egy nyelv uralkodnék,« tudva van, hogy a monarchia még életében annak az ellenkezőjéről meggyőződött, s azért ez intézkedését is visszahuzni szükségesnek ítélte, valamint a rendelet kihirdetése után bekövetkezett események folytán, ő felsége nem maradhatott meg, mint magát kifejezte: »lelkének abból eredő erős meggyőződésében« hogy kérdéses határozata »a magyar nemzet javára és dicsőre« leend; a nemzet azt illetőleg maga ellenvéleményét s valóban erős meggyőződését a megyék útján elég hangosan s érthetőleg nyilvánította.

S ha végre II. József császár a fentemlített 1741-diki országgyűlésen hozott XI-dik törvényczikket: hogy a fejedelm az ország dolgaát és ügyeit mind ben a hazában, mind azon kívül t. i. Bécsben az udvari kancelláriánál, magyarok által fogja folytatni ¹⁾, megtartotta volna, mennyi baj, s kedvetlen következés lett volna ily módon eltávolítva.

VIII.

A magyar és erdélyországi udvari kancelláriának 1784-ben augusztusban a császárhoz intézett, s a germanizálási rendelet visszahuzásának szükségességét indokoló felirata.

A császár határozata e fölterjesztésre.

II. József császárhoz a német nyelv ügyében kibocsátott rendelete után, nem sokára, u. m. 1784-ben augusztusban a magyar-erdélyországi udvari kancellária által egy fölterjesztés tétellett, melyben azon intézkedés visszahuzásának szükségessége van indokolva, — általában az említett udvari kancellária ő felségének esedezett: vagy az addig fenállott gya-

Josephus Podherczky: Hungarorum de Augusta Domo Austriaca benemerita. — — Budae 1859. — 8. — pag. 34. 35. Ez érdekes történelmi kis munkát ma is méltán lehet a magyar olvasók figyelmébe ajánlani.

¹⁾ »Quod rex et negotia Regni tam *intus*, quam *extra* Regnum per h ungaros tractabit, tractarique faciet.«

korlat szerint: a latint hivatalos nyelvnek meghagyni vagy a helyett, míg az országgyűlés összehivatnék, a magyar nyelv használatát megengedni.

A főnebb már érintett, s bizonyosan a monarchától nem várt fölterjesztés tartalma itt következik:

A német nyelvnek a közügyekben a latin helyett használása — ellenkezik a haza alkotmányával, mely nyolcz század óta szakadatlanul fenálló gyakorlat, valamint a törvény és országos tekintély által szentesítve van.

Ellenkezik az továbbá ő felsége azon ígéretével s nyilatkozatával, melyben trónra lépésének alkalmával, az ország jogait, törvényeit és szabadságait biztosította, megerősítette; a miben kötelkedni egyáltalában nem szabad.

Számos jeles és derék polgár kizárva lenne a közhivatalokból csupán azért mivel a német nyelvet nem érti, s a több század óta királyi diplomák által megerősített hazai törvényeknek nagy sérelmével történnek.

A legfensőbb intézvény végrehajtása sok nehézséggel van összekapcsolva azért is, mivel a német nyelvnek sokkal nagyobb és alaposabb ismerete szükséges azon czél elérésére végett, hogy azt a közügyek kezelésére és hivatali nyelvnek alkalmazni lehessen, mint a mennyire az országban az még most elterjedve van, s jelenleg úgy szólva csak alig kezdett virágozni.

Az udvari kancellária annál fogva esedezett ő felségének, az ország javát kegyelmesen tekintetbe venni s mindenek fölött arról gondoskodni: hogy a nemzet vérrel szerzett, oly sok század óta megőrzött és fentartott jogainak és szabadságának sérelmével a szívek és elmék el ne keserítettessenek, s az által sokféle panaszokra ok ne legyen szolgáltatva; annál fogva az udvari kancellária ő felségét kéri a latin nyelvnek használatát a különböző kormányhatóságoknál, megyék-nél, törvényszékeknél továbbra is, mint régen volt, meghagyni.

Ha mindazáltal ő felsége sem az udvari kancellária alázatos folyamodványát, sem több magyarországi megyének ahoz csatolt fölterjesztését hű alattvalói reményének ellenére kegyelmesen meghallgatni hajlandó nem volna, — legalább azért esedezik az udvari kancellária, hogy míg a

német nyelv ismerete az iskolákban s az országban is inkább elterjedve lesz: *a nemzet oly kedves ősi nyelvének a köz ügyekben használása, az országgyűlésének leendő összehívásáig, ő felségétől kegyelmesen engedtessek meg.*

A császár az udvari kancelláriának a nemzet közbecsülését ma is megérdemlő e feliratára következő, s maga hajtathatlan erős akaratát, mint az irmodorát is egyaránt jellemző legfensőbb határozatát adta le:

Az udvari kancellária megkímélhetné volna magát közelebbi fölterjesztésétől, melyben szükségesnek látja, a latin nyelvnek a közügyekben használatát egy országgyűlés összehívásáig elhalasztani, mivel most csupán a nyelv, s nem a dolog az, miről kérdés van; ön pedig nem vagyok az, ki a szappanbuborékot golyóbis gyanánt tekintsem.

Miután s ismételve megparancsoltam, a német nyelvet, még pedig a meghatározott előhaladás szerint használni, e mellett állhatatosan megmaradok. Hogy az udvari kancellária a dolgot saját tanácsosai s titkárai közt mikép osztja ki, továbbá a helytartótanács, a kamara, az erdélyi gubernium és kincstárnokság, s végre a megyék ezen akaratom foganatosítására nézve mikép fognak magukon segíteni, azzal semmit sem gondolok, csak hogy az alattvalók a házi pénztárba többet fizetni ne köteleztessenek.

A ki pedig magát e rendelettembe alkalmazni nem akarja, annak szabadságában áll, hivataláról lemondani, s azt az udvari kancelláriánál szolgálókon kezdve, a legutolsó megyei hivatalnokig bárki teheti.

Ennél fogva az udvari kancellária e parancsolatomat hajtsa végre, s annak mindenütt pontos megtartására ügyeljen.

J ó z s e f s. k.

Az udvari kancellária előtt ily módon az út teljesen elzárva volt, a dologban többé felszólalni, s így a legfensőbb intézvény iránti engedelmességének nyilvánításán kívül más teendője nem maradt, mit a kérdéses ügyet illető határozatában ki is fejezett ¹⁾.

¹⁾ »Inseruit homagiali Cancellariae hujus obsequio et directioni, et notitiae loco repounatur inter acta;« a fentemlített határozat szavai.

IX.

A magyarországi megyék által a császárhoz a germanizálási rendszabály ellen tett fölterjesztések kivonata. — A haza véleménye.

A mint az udvari kancellária augustusi fölterjesztésében említette, ehez volt csatolva egy kivonata azon felírásoknak, melyek a magyarországi megyék által a hivatalos nyelv ügyében, jelesen pedig a német nyelvnek azon célra használása ellen a felséghez felküldettek.

E terjedelmes emlékiratban a német nyelv behozatalát rendelő királyi leiratot illetőleg, miután annak pontjai egyenként s rendre fölvetettek, azokra nézve a dolog állása a jog és hazai törvények, valamint a nemzet véleménye, s nem kevésbé a kormány és közszolgálat érdekének kívánatához képest kellő világba volt helyezve, hogy ez által a fejedelem előtt germanizáló intézvénye visszahuzásának szüksége indokolva legyen.

A megyék a honszeretet meleg hangján, nemes buzgalmat, s szilárd hazafi jogérzületet tanúsító felírataikban a nemzet véleményét s közakarátát tiszteletteljesen tolmácsolták. Azokban, egészben véve a fősúly következő érvekre volt fektetve:

Voltak idők, midőn Magyarország szépen virágzó állapotban volt, s egész Európa szeméit magára vonta, s a fény ezen polczára a német nyelv tudása nélkül emelkedett, most azért maga lealázása és az idegen nemzetek előtti egész tekintetének elvesztése nélkül nem mondhatna le azon nyelvről, a melytől a nemzet maga nevét kapta, melyet az ország a megyegyűléseken s más hasonló alkalomkor használ.

A nemzet maga nyelvvel együtt nemzeti jellemét, ősi nemes szellemét, s így azon rugót vesztene el, mely azt fejedelmének felhívása folytán, a legnagyobb erőfeszítésre képessé tenné. Ha így a magyar, saját hazájában idegenné lesz, az iránt, valamint uralkodója iránt viseltető szeretete is keblében kialszik. Minden nemzet, minden idő történelme s jelenkori példák bizonyítása szerint is, nem rabszolgák, de szabad

és a honszeretetet szent tűzétől áthevült emberek azok, kik a trón legerősebb támaszait képezik.

A megyék továbbá a latin nyelvnek a közigazgatásban megtartását óhajtják, mert a nemzet, polgári életének kezdete óta saját közügyeiben azt használta; a törvények, kiváltsági okmányok, s más ilyen mű irományok mind azon a nyelven vannak írva, mely úgy szólva: az alkotmányos étellel összeforrott; másfelől a legfőbb rendelet a haza alkotmányával s törvényeivel sem megegyeztethető; továbbá: a felséges uralkodó háznak a magyar királyi szent koronát oly módon adta át, s ez a *pragmatica sanctio* kelésekor is megújított, hogy t. i. a haza minden törvényei, szabadságai, kiváltságai és törvényes szokásai szentül s épen fentartassanak, mi a koronázási hitlevelek által is biztosítva lévén, a nemzet maga ősi alaptörvényeibeiz állhatatosan ragaszkodni kíván; s nem mellőzik azt is felhozni, hogy a nemzeti nyelvet elnyomó, az által a nemzetet mintegy lealázó rendszabály végrehajtása sok bajjal, nehézséggel fog járni, s főleg Zemplénmegye rendei az azzal összefüggő kormányrendszer *»impracticitását«* kiemelték stb. A megyék azért az előadott okok s érvek tekintetbe vételéért esedeztek, s az intézvénynek legkegyelmesebben visszahuzását hathatósan sürgették, hogy: *a nemzet saját maga honában mintegy száműzötté és idegenné ne váljék* ¹⁾.

¹⁾ A német nyelvnek a közügyekben használása ellen készült megyei felírások történelmi munkákban felhozatnak, részint azokban terjedelmesen vagy kivonatlag ki is nyomattak, a melyeket Bars, Szabolcs, Zemplén, Szathmár, Torna, Bihar és Zólyom megyék az udvarhoz fölterjesztettek. Ezek közül kivált a három első, őszinte magyar nyíltsággal, s a tiszteletből el nem felejthető szabad bátorsággal szerkesztésükért dicsérettel említést érdemelnek. — L. *Collectio Ordinationum Imperatoris Josephi II-di et Repraesentationum diversorum Regni Hungariae Comitatum. Pars Prima. Diószegini 1790—8.* Steph. Katona: *Historia critica Regum Hungariae Stirpis Austriae Tomulus XXI.* Budae 1810—8. pag. 372—393. Fessler. *Die Geschichte der Ungern etc.* Zehnter Theil. Leipzig 1825—8. S. 505—509.

Az udvari kancellária levéltárában találtatik Hunyad megyének is 1784. július 14-én tartott közgyűléséből a hivatalos nyelv ügyében készült, s Bécsbe küldött felírása, de úgy látszik — hihetőleg mivel későn érkezett fel — a császárhoz föl nem terjesztetett.

Legyen szabad itt az udvari kancelláriai fölterjesztéshez csatolt emlékiratnak befejező, vagy zárszavait fölhozni.

»Ő felsége ugyanazt méltóztatott nyilvánítani: hogy e rendeletét minden ellenfölterjesztésnek daczára is végrehajthatni akarja. Mind a mellett azt gyanítani sem akarjuk: hogy e végrehajtást a mindent lesújtó hatalom eszközölje, sőt inkább azon reménységgel vigasztaljuk magunkat: hogy ő felsége legkegyelmesebben meghallgatandja az előterjesztéseket, mik teljes hódolattal, de egyszersmind a dolog méltányosságától megkivánt szabad érzéssel vannak irva.

Csak a monarcha megsértésének kellene azt tekinteni, ha bárki csak egy perczig is kétségbe vonhatná: hogy ő felsége az egész nemzetet oly közelről érdeklő ez ügyben tett alapos fölterjesztéseket meghallgatni nem akarná, miután ő felsége azon kis emlékiratban, a miben uralkodását illető főelveit elmondva, s eljárásáról mintegy számot adva, így nyilatkozni méltóztatott: »nem millio ember van az ország fejedelméért, de az utolsó van azokért teremve«¹⁾. Ily felséges gondolatokra képes uralkodóról olyasmit képzelni egyáltalában nem lehet²⁾.

B. Brukenthal Samuel, erdélyi kir. kormányzó — a kérdéses ügyben illetékes tekintély — 1784-ben nov. 30-án a császárhoz tett tudósításában a hivatalos nyelvi legfőbb intézvény föganatosítására nézve a német nyelvnek nemcsak a tanácsosoknál, de a keblü személynélben is tapasztalt hiányos ismeretéből fölmerült, s általa is érzett »zavart és aggodalmakat« említi. »Ich erkenne es — — für meine Pflicht, die Verlegenheit und Besorgnisse, welche ich bei dem nun offenbar gewordenen Mangel an erforderlicher Kenntniss der deutschen Sprache, von Seiten der Rätthe sowohl, als den meisten übrigen Personale für den Gang der Geschäfte, nicht weniger als für sie, die Geschäfte selbst, empfinde und fühle, u. s. w. L. Schasz: Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Freiherrn Samuel von Brukenthal, Gubernators von Siebenbürgen — — Hermaunstadt 1848—8. — S. 101.

¹⁾ »Dass die Vorsicht Millionen Menschen für ihn (den Landesfürsten) erschaffen und sich nicht träumen lässt, dass er für den Dienst dieser Millionen zu diesem Platz von selbst bestimmt worden wäre.« — Joseph des Zweyten *Erinnerung an seine Staatsbeamten am Schlusse des 1783-ten Jahres.* — Wien, (gedruckt bey Johann Thom. Edlen von Trattner.) 8. — S. 23. 24.

²⁾ Ez emlékirat latin nyelven is ki van adva *Keresztury József* bécsi udvari agens »Constitutata Regia« czimű ismert, s Bécsben 1788-ban ne-

Vajha ő felsége legkegyelmesebben megengedné, hogy ki ne haljon egészen azon nemzedék, mely az ő felsége szemelelye iránt viseltető hűségét már akkor tettelesen bebizonyította, mielőtt ő felsége élete gyenge koráért azt még nem érezheté¹⁾; vajha az öregek, kik a trón batorságban maradásáért vérüket gyakran ontották, síruk szélén azon legedesebb gyönyörűségtől ne fosztatnának meg, hogy gyermekeiknek is lesz még hazájuk, s a magyar saját honában, Magyarországon nem lesz idegen.

S ha a latin nyelvet, ismeretlen okokból, a közügyekben többé használni nem is lehet, vajha ő felsége addig is, míg az országgyűlés az arra nézve szükséges rendszabályokról gondoskodni fog, s a karoknak és rendeknek más tekintetben is szorongatott szívük ő felségének ünnepélyes megkoronáztatása s a nádor választás által enyhülést nyerhetne, legkegyelmesebben megengedni méltóztatnék: hogy a magyar nyelvnek a közügyekben használása legyen kiszabva, s az iskolákban is e czélra vezető intézkedések tétessenek.

Nem lehet még azt is említetlen hagyni: hogy a vármegyék legnagyobb része magyar erdélyi-udvari kancellár gr. Eszterházy Ferenczhez is fordult, s őt mint az ország egyik elsőrangú báróját, s nádorispán nem létében a király és haza közötti közvetlen közbenjárót, legsürgetőbben megkérte: mind e főnebbi fölterjesztéseket ő felsége színe elé juttatni, s különben is minden kitelhető buzgósággal azon lenni és dolgozni: hogy az ország oly forró óhajatai meghallgatva, s teljesítve legyenek!

A magyar-erdélyi udvari kancellária ugyan a haza alkotmányos szabadságának, törvényeinek védelmében, ellenőrzésében, fentartásában, mennyire az tőle függött volna is, nagy buzgóságot nem tanusított, a nemzet ősi institúciói s alapjogai mellett, mennyire azt talán tehetné volna is, föl nem lépett, de a nemzeti nyelv ügyében, valamint gr. Eszterházy Ferencz

gyed-rétben és két kötetben megjelent könyvében. Mint ez író bizonyítja a kis emlékirat egészen II. József császár saját-kezü munkája: »Opus hoc ipsiusmet Principis est, propria conscriptam manu.« pag. 1. 2.

¹⁾ T. i. az 1741-diki pozsonyi országgyűlésen, mint az főnebb a VII-dik szakaszban elmondva volt.

udvari kancellár, úgy az udvari kancellária is kötelességüket becsületesen teljesítették.

E fő dicasterium tagjai bár nem fektettek nagy súlyt az alkotmányos jogok gyakorlására, de midőn a nemzetiséget vesztélyben látták, ez ügyben hazafi meleg érülettel és erőlyesen felszóaltak, s ha a polgári szabadságot nem is bírhatták, *minden esetben magyarok kívántak maradni.*

A történelem tartozik a részben nekik igazságot szolgáltatni!

X.

Az 1786-ban martius 7-én kelt, s a rómaikatholikus egyházi istentisztelet nyelvének megváltoztatására czélzó legfensőbb intézvény.

Hátra van még egy, II. József császár nyelvújítási kísérletéhez tartozó, s abból eredőnek tartható, valamint az akkori kormányrendszer érdekesen jellemző intézvényéről szólni, mely az alább elősorolt okmányok alapján lesz előadva.

A magyar- és erdélyországi udvari kancellária 1786-ban martius 7-én az erdélyi királyi guberniumhoz következő rendeletét küldötte:

Császár ő felsége azon óhajtását nyilvánította, hogy: a vallásra és istentiszteletre vonatkozó cselekvények — Religions- und Gottesdienstliche Handlungen — kiváltképen pedig az oltári szentségnek és a keresztségnek kiszolgáltatása, mind az abban részesülők, mind az azon jelenlévő nép nagyobb épületére az ország nyelvén történjék, mivel e szent cselekvények és az akkor szokásos imádságok, a népnek több vigasztalást és alaposabb oktatást nyújtanak.

Ennél fogva a kir. guberniumnak meghagyatik: minden püspöknek tudomására juttatni ő felsége üdvös óhajtását, s ennek előmozdítását nekik lehetőleg ajánlani, egyszersmind őket arra buzdítani, hogy az országban szokásos nyelveken a legfensőbb kívánatnak megfelelő rituale (a szent szertartásokra vonatkozó agenda) tervét készítettessék el, s előleges megtekintés végett ide terjesszék fel.

E tárgyban az említett esztendő martiusa 8-án az udvari haditanácsból a katonai határszélekre vonatkozó hasonló tudósítás érkezővén oda, a fenemlített rendelet kihirdetése végett, — a magyar-erdélyországi udvari kancellária 1786-ban martius 21-én kelt átiratában az udvari haditanácsot értesítette arról, hogy a kérdéses tárgyban mind a magyarországi helytartótanács, mind az erdélyi kir. guberniumhoz a szükséges rendelet leküldetett.

De nem sokára t. i. már egy hónap múlva, a dologban nem vélt fordulás történt. Gr. Hadik András az udvari haditanács elnöke 1786-ban aprilis 9-én a magyar és erdélyországi udvari kancelláriához intézett jegyzékében annak megírta: hogy az udvari kamarától rövid úton nyert értesítés következtében, nem szükség végrehajtani azon legfensőbb rendeletet, melynek értelmében, a vallásra és istentiszteletre vonatkozó szent cselekvényeket az országban szokásos nyelveken kellene véghez vinni.

Az egyesült t. i. a cseh-osztrák udvari kancellária is a fenirt napon tudósította ez ügyben a magyar- és erdélyországi udvari kancelláriát, hogy t. i. a császár a szentségek kiszolgáltatásának alkalmával »az anyanyelvnek használására vonatkozó rendeletétől elállani« parancsolta, mi által természetesen az államhatalomnak a mise, általában a rom. katolikus istentisztelet nyelvének megváltoztatására czélzó, s le nem győzhető akadályokba ütköző intézkedése meg lett szüntetve; — »dass seine Majestät von der angesonnenen Anwendung der Landessprache bei Ausspendung der Sacramente — — — abzusehen, allergnädigst anbefohlen habe.«

Toldalék.

A germanizálás ügyében kelt első és fő-okmány,
a z 1784. apríl hó 26-ki királyi kézirat eredeti
szövege.

Lieber Graf Eszterházy! Ich will ihrer Einsicht und ihrem Diensteifer diese meine folgende wichtige Gesinnungen anvertrauen.

Der Gebrauch einer todten Sprache in allen Geschäften, wie die lateinische ist, dient ganz sicher einer Nation für ihre Aufklärung zur grössten Schande, da es tacite beweiset, dass die Nation entweder keine ordentliche Muttersprache hat, oder dass in selber kein Mensch weder lesen, noch schreiben kann, und dass nur die Gelehrten, so den lateinischen Studien obgelegen sind, ihre Gedanken allein schriftlich auf dem Papier ausdrücken können, ja, dass die Nation insgesamt in einer Sprache, die sie nicht einmal verstehet, regieret und beurtheilet wird. Der Beweis ist klar, da alle in Europa bestehende und politirte Nationen die lateinische Sprache von Geschäften verbannt haben, und selbe nur noch in Hungarn und Pohlen ihren Wohnsitz beyhalten hat.

Wenn die hungarische allgemein in ganz Ungarn, und dessen Provinzen wäre, so könnte sich selber auch allein bedienet werden, aber vielleicht der mindeste Theil dessen Inwohner redet hungarisch, die deutsche, illyrische, mit allen ihren unterschiedlichen Dialekten, die walachische machen den grössten Theil aus. Es kann also wohl keine andere Sprache als die deutsche, so zugleich jene der Monarchie sowohl bey Kriegs- als Politischen Fache ist, ausgewählt werden.

Wie vorthoilhaft est ist, wenn in einer Monarchie nur eine Sprache bestehet, und in selber allein geschrieben wird, wie sehr solches alle Theile mit dem Ganzen verbindet, und die Inwohner mit-sammen verbrüderet, dieses werden Sie von selbst leicht beurtheilen, und durch die Zusammenhaltung der französisch-, englisch- und Russischen Nationen unter sich erkennen. Wie nützlich es endlich auch für die Ungarn selbst seyn wird, wenn sie nicht ihre Zeit in Erlernung so vieler, im Land nothwendigen Sprachen zubringen müssten, die lateinische Sprache zum grössten Theil entbehren und sich sämtlich durch Kenntniss der Monarchie-Sprache in allen Theilen, und zu allen inländisch- und auswärtigen Diensten fähig machen können.

Der Zeitpunkt scheint also gekommen zu seyn, wo dieses am besten bewerkstelliget werden kann. Es soll nemlich die Kanzley ihre Geschäfte hinführo in deutscher Sprache a 1-a 3-bris dieses Jahrs zu führen anfangen; dazu muss sie also ihre Vorträge, ihre Protocollen auf deutsch verfassen, ihre Befehle an das Consilium und an die Kammer, und an das Siebenbürgische Gubernium eben-

falls auf deutsch erlassen, und haben diese Stellen gleichfalls ihre Berichte auf deutsch an die Kanzley von nehmliche dato zu erstatten; die Beylagen aber, so von den Comitaten oder Administrationen kommen, können annoch lateinisch auf das ganze 1785 Jahr eingereicht werden; nach Verlauf desselben aber sollen diese überall auch in deutscher Sprache geschrieben werden.

Was die Expeditionen von hieraus, die immediate an die Comitate oder Städte ergehen, betrifft, so müssen solche noch durch ein Jahr lateinisch wie jetzo erlassen werden, hernach aber sind selbe sammt allen Patenten halbbrüchig auf deutsch und lateinisch zugleich wieder annoch auf 2 Jahre zu erlassen; nach dieser Zeit von drey Jahren sollen ebenfalls alle Justiz-Dikasterien die Geschäfte auf deutsch abhandeln, und die Advocaten ihre Schriften auf deutsch verfassen.

Die Gesetze können im Latein bleiben, weil ohnedem Advocaten und Richter der lateinischen Sprache, welche ein Theil der höheren Studien ausmachtet, kündig seyn müssen. Zur Erleichterung dieser Befolgung werden Sie sich mit der Studien-Commission einvernehmen, wie bey der Universität zu Pest, und sämtlichen Lyceen und Gymnasien das Studium Philosophicum und der Medicin bey erstern, und die deutsche Schreibart bei letzteren wird können wie hier, auf deutsch gelehret werden, und wird auch zugleich in sämtlichen Seminariis durchaus die Lehre der deutschen Sprache als ein Essentiale angesehen, und auch die Pastorale in dieser Sprache hinführo vorgelesen werden.

Die Übersetzung der Dicasterien nach Ofen, die Verbesserung und Vermehrung der Trivial- und Normal-Schulen, die häufige Anzahl der Inwohner in Ungarn, die ohnediess schon deutsch können, und die noch weit grössere, welche selbes mit leichter Mühe erlernen können, machen den Erfolg dieser meinen Gesinnung möglich und sicher. Es wird hinführo Niemand mehr zu einem Amt von was immer für eine Gattung in Dicasterien, Comitaten oder Geistlichem Fach vorrücken oder gelangen können, der nicht der deutschen Sprache kündig ist, welches bey den Dicasterien von nun an, bey den Comitaten aber nach Vorlauf eines Jahres, und bey den minderen Geist- und weltlichen Aemtern nach 3 Jahren beobachtet werden muss.

Dieses ist mein mit reifer Überlegung und gänzlicher Überzeugung getroffener Entschluss; ich überlasse dann gützlich ihrem Diensteifer und bekannten Einsicht in Auswahl der Mitteln mir diejenigen sogleich vorzuschlagen und anzuwenden, welche zu dieser meinen, für das Beste Ungarns und der Monarchie hier getroffenen Entschliessung am sicherst-, geschwindest- und verlässlichsten werden führen können.

Wien, den 26-ten April 1784.

Joseph m. p.

TARTALOM.

	<i>Lap.</i>
I. II. József császár két intézvénye: Szent-István koronájának Bécsbe fölviteléről, s a német, mint közigazgatási nyelv	3
II. A szóhagyomány, s a historiai igazság a germanizálási rendszabály ügyében	5
III. II. József császárnak gr. Eszterházy Ferencz magyar- és erdélyországi udvari kancellárhoz 1784-ben april hó végén a germanizálásra nézve intézett kézírata	8
IV. Gr. Eszterházy Ferencznek a germanizálási rendeletre 1784-ben május 8-án a császárhoz tett fölterjesztése	9
V. A császár határozata gr. Eszterházy Ferencz felírására	13
VI. Az 1784ben május 11-én kelt s a germanizálás végrehajtására vonatkozó királyi leirat	16
VII. A végrehajtási királyi leiratnak a jog, törvény és igazság szempontjából megítélése.	18
VIII. A magyar- és erdélyországi udvari kancelláriának 1784-ben augustusban a császárhoz intézett, s a germanizálási rendelet visszahuzásának szükségességét indokoló felirata. A császár határozata e fölterjesztésre	21
IX. A magyarországi megyék által a császárhoz a germanizálási rendszabály ellen tett fölterjesztések kivonata. A haza véleménye	24
X. Az 1786-ban martius 7-én kelt, s a római katolikus egyházi istentisztelet nyelvének megváltoztatására ezéltő legfensőbb intézvény	28
Toldalék. A germanizálás ügyében kelt első és fő-okmány, az 1784 april hó 26-ki királyi kézirat eredeti szövege	30

A

GHYCZYEK ERDÉLY TÖRTÉNETÉBEN

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL

A KORMÁNYZÓI INTÉZMÉNYRE.

JAKAB ELEK

L. TAGTÓL.

Ölvestatott a M. Tud. Akadémia 1876. november 20-iki ülésén.

BUDAPEST, 1875.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia bérházában.)